

OM FYNDORD OG MUNDTLIG SPROGYDELSE

Af Peder Skyum-Nielsen

Mit bidrag til Værløse-projektet drejer sig om elevers mundtlige sprogdydelse. Og mere konkret har det gældt at tilvejebringe et videomateriale der kan bruges til at analysere og tale om elevers mundtlige ydelse i forskellige situationer.

Savnet af et sådant materiale har jeg mærket flere gange i undervisningen på DLH. Og jeg er gennem undervisningen også blevet overbevist om vigtigheden af at få alle kommunikationens - verbale, para- og nonverbale - lag med ved analysen af den mundtlige sprogbrug. (Den nonverbale kommunikation har som bekendt den største betydning for relationssiden, for om der overhovedet er en anvendelig kanal at udveksle indhold på).

De mundtlige situationer jeg valgte at se på, er: samtale, oplæsning, digtning og fortælling, udlægning og kommentar. Desuden skulle det prøves hvordan eleverne, frit og med nogle holdepunkter, kunne huske og gengive forskellige fyndord.

Netop fyndordene, ordsprog og sloganer, var det gennemgående tema ved de mundtlige forløb som blev videooptaget. Det skyldes at fyndord som tekster er særlig korte og overskuelige. Men fyndord valgtes også som tema fordi de pædagogisk har en række muligheder som det kunne være spændende at prøve nærmere af. - Jævnfør det sted i undervisningsvejledningen for folkeskolen, Dansk 1984, hvor det hedder at

"Eleverne kan få større forståelse af forskellene mellem den prægnante form og mere almindelige tale ved at benytte fri mundtlig fremstilling, f.eks. ved kom-

mentering af herskende opfattelser og fremsatte påstande kendt fra slagord, slogans og citater. De vil opdage, at kort formulerede sandheder ofte kræver modsigelse, afbalancering og modifikation. For elevernes udvikling af personlige holdninger kan det være frugtbart, at de gennem sådanne kommenterings- og udlægningsøvelser får nogle tydelige udsagn at forholde sig til og komme videre fra." Dansk 1984, s. 34-35

Ordsprogenes og sloganernes muligheder blev også indledende belyst i nogle dansktimer (på Syvstjerneskolens i Værløse) med den 3. og den 7. klasse som leverede de elever der individuelt skulle videooptages som led i forsøget.

Herudover samarbejdede jeg med de to klassers dansklærere om prøvematerialets sammensætning. (De fyndord der skulle bruges ved optagelserne, måtte ikke være gennemgået med eleverne på forhånd). Og lærerne bidrog på afgørende måde ved udvælgelsen af de 8 elever som skulle medvirke i selve videooptagelserne.

De 8 elever var fordelt med 4 fra 3. og 4 fra 7. klasse. Og de 4 elever blev valgt sådan at der var:

1 virkelig god dreng og 1 virkelig god pige, samt
1 gennemsnitsgod dreng og 1 gennemsnitsgod pige.

Udvælgelsen af de 2 gange 4 elever viste i øvrigt at 'mundtligt gennemsnitsgod' kan man være på flere forskellige måder. I forhold dertil virkede valget af de mundtligt bedste elever mere indlysende.

Ved optagelserne (sidst i september 1986) blev der lagt vægt på at undgå fremmede og forstyrrende elementer, og på at skabe en tryk atmosfære. Hver elev blev optaget individuelt i godt 30 minutter. Og under optagelsen blev han eller hun så vidt muligt støttet i samme grad som de andre elever, om end på lidt anden måde.

Vi lagde ud med en kort samtale om video-udstyret, og om hvad eleven lige kom fra og havde oplevet tidligere

på dagen. Derefter bevægede optagelsen sig gennem nogle skriftbundne og lettere til nogle friere og mere krævende mundtlige arbejdsformer. Dog blev der sluttet af med en samtale hvori eleven forventelig var mest på hjemmebane: om fritidsinteresser, søskende, feriemål, læsning, yndlingsmusik, kæledyr, og andet.

Alle enkeltoptagelserne havde dette grundlæggende forløb:

1. Indl. samtale (bl.a. om dagens gang indtil opt.)
2. Oplæsning (af 20 fyndord)
3. Udfyldningsopgave (med 20 ordsprog og 20 sloganer)
4. Fortælling (selvdigtet historie over ordsproget "Uden mad og drikke duer helten ikke")
5. Udlægning (af ordsproget "Man skal ikke save den gren over, man selv sidder på")
6. Genkaldelse (først af ordsprog, siden af sloganer som eleven kunne komme på)
7. Afsluttende samtale (på elevens sproglige hjemmebane).

Ved den mundtlige fremlæggelse på Århus-mødet (16. okt. 1986) blev på dette sted vist nogle video-sekvenser med tre af de optagne elever. Disse sekvenser kan - såvel som det øvrige videomateriale - analyseres på talrige måder. Men de blev ved fremlæggelsen navnlig kommenteret med hensyn til det gåpåmod og det initiativ der prægede hver af de tre fremdragne elever. Ligesom det blev diskuteret hvilken grad af tillid og frihed det var lykkedes samtalepartneren (mig) at etablere med hver elev i optagesituationen.

Der blev ved Århus-mødet vist to samtalesekvenser og én fortællesekvens med de tre elever. Og navnlig den sidste sekvens viste selv- og situationstryghedens store betydning for om der frit kan digtes sprogforløb under sådanne mundtlige betingelser.

Imidlertid: de viste videosekvenser lader sig kun dårlig gengive i den herværende skriftlige form. Og derfor skal jeg på de nærmeste sider vende mig specielt til den (kombineret mundtlige og skriftlige) udfyldningsopgave der også indgik i videoforløbene.

Udfyldningsopgaven sigtede - sammen med den, rent mundtlige genkaldelsesopgave (6., ovf.) - på at belyse elevernes kendskab til en række almindeligt forekommende ordsprog og sloganer. I udfyldningsopgaven var en eller flere nøglestørrelser i fyndordene udeladt, og erstattet med én streg per udeladt stavelse. Det var så elevens opgave at gætte og udfylde de manglende stavelser. For eksempel:

- En gang er ingen _____. (1 stavelse)
- Kært barn har mange _____. (2 stavelser)
- Det daglige forspring - _____. (3 stavelser)
- Den levende avis - _____. (4 stavelser)

Som led i selve Værløse-forsøget udfyldte de 8 "video-elever" bedst muligt tom-pladserne i de 20 ordsprog og 20 sloganer.

Men 8 elevers besvarelser (så nuanceret de end måtte være fastholdt), giver selvsagt ikke noget dækkende billede af danske folkeskoleelevers slogan- og ordsprogs-kendskab. Og for at bedre lidt på det, fik yderligere 16 elever fra 7. og 18 elever fra 8. klasse lejlighed til skriftligt at besvare udfyldningsopgaven. (Disse elever kom for de 33's vedkommende fra Grundtvigskolen i Nykøbing Sj.; den 34. elev kom fra Lundehusskolen i København).

De i alt 42 elever $|4+(4+16)+(17+1)|$ blev udsat for denne række af ordsprog, i samme orden som numrene angiver:

1. Mange bække små gør en stor ____.
2. Godt begyndt er halvt ____.
3. Tyv tror hver mand ____.
4. Tiden læger alle ____.
5. Lille og vågen er bedre end stor og ____.

11. Selvgjort er ____.
12. Man må tage det sure med det ____.
- * 13. Hvo intet vover, intet ____.
- * 14. Forandring ____.
15. Æblet falder ikke langt fra ____.
21. Højt at flyve, dybt at ____.
22. Tale er sølv, tavshed er ____.
23. ____ bevare Danmark!
24. Man skal aldrig sige ____.
25. ____ beredt!
- * 31. Enhver er sin egen lykkes ____.
32. Hver ting til sin ____.
33. Sygdom er hver mands ____.
34. Tab og vind med samme ____.
35. ____ ____ koster ingen penge.

De 20 ordsprog blev (jf. numrene) varieret med denne serie af sloganer:

6. Småsulten - snup en ____.
7. Hva' behar - ____.
8. ____ - en lang smag til en lang dag.
9. ____ - nul mursten, masser af energi.
- * 10. Slå op under T - ____.
16. Det danske vejr er ____-vejr.
17. ____ tørsten væk - frisk og sprudlende fra Tuborg.
18. ____ rejs og vær glad.
19. Share a ____-____. (____ is it!).
20. ____ er ikke det værste vi har.
26. Sig ____ til din cola.
27. ____ brugsen.
28. Natten er sort som ____.
- * 29. Ni ud af ti filmstjerner bruger ____.
30. Luk op for noget godt - luk op for ____.
36. Ud og se med ____.
37. Spaghettien får et chok, hvis ____ mangler.

38. ____ kvikker op - på fritid, sport og job.
39. Hvem har taget en bid af min ____?
- * 40. ____ - verdens bedste ugeblad.

(Sandsynligvis har kun 17 af sloganerne levnet dagens skoleelever en fair chance: Nr. 10, "Slå op under T - Tuborg", er p.t. uden nævneværdig udbredelse. Og dette gælder endnu mere for nr. 29: "Ni ud af ti filmstjerner ...", som ikke er i omløb mere. Endelig kom nr. 40 ved en fejltagelse til at optræde i forvansket form. Det skulle have heddet "Anders And - verdens sjoveste ugeblad", og sloganet ville så være blevet genkendt af langt flere elever.

Kassationen af 3 sloganer (10, 29 og 40) kan dog cleares i modstillingen med ordsprogene: ved at de tre mest utidsvarende ordsprog tages ud af optællingerne. Og det vil formentlig sige numrene 13, 14 og 31 ("Hvo intet vover ...", "Forandring fryder", og "Enhver er sin egen lykkes smed"). Jf. asteriskerne i de to lister ovenfor).

Til de 34 nok mest acceptable fyndord i udfyldningsprøven, afgav de 42 elever i alt 751 rigtige svar. Disse svar fordelte sig sådan på de enkelte ordsprog og sloganer som det er vist i figur 1. (Se næste side).

Af figuren fremgår at de enkelte fyndord har opnået temmelig forskellige scorere i udfyldningsopgavens forsøg på en bekendthedsmåling. I toppen ligger det, også meget slående Jolly cola-slogan, med en 100% score: 42 rigtige gæt ud af 42 mulige. Reklameeksponeringen via film, Anders And- og Vi unge-blade, har i dette tilfælde haft maksimal effekt.

I bunden af scoringslisten finder vi "Sygdom er hver mands herre", med 0 rigtige ud af 42 mulige. Når dette (blandt voksne vel meget kendte) ordsprog scorer så lidt i bekendthed, skyldes det måske at sygdom normalt først trænger sig ind på én op i årene.

Omvendt har børnene meget tidligt, og sikkert allerede fra hjemmets og børnehavens spil, haft brug for 'sportsman-ship': "Tab og vind ..." - et ordsprog som også har rim

ORDSPROG	SLOGANER
	- Sig Jolly til din cola
	- 40
Tab og vind med samme Højt at flyve, dybt at Lille og vågen er bedre	- Brug brugsen
	- 35
Gud bevare Danmark	- Hva' behar - Yankee Bar
	- Sorbits - en lang smag
	- 30
Man skal aldrig sige Tyv tror hver mand Man må tage det sure Tale er sølv, tavshed	- Hof er ikke det værste - Småsulten - sноп en Snick. - Natten er sort som guld - Sparkk tørsten væk - 25 Spies rejs og vær glad - Ud og se med DSB
Vær beredt Hver ting til sin tid	- Luk op for noget godt
	- 20
	-
Mange bække små	- Share a coca-cola
	- 15
Selvgjort er velgjort	-
	-
Tiden læger alle sår	- 10 Hvem har taget en bid af
Æblet falder ikke langt	-
	-
	- 5 Spaghettien får et chok - Yankee Bar - nul mursten - Det danske vejr er Gajol-v.
Høflighed koster ingen	-
	- Mars kvikker op, på fritid
	- 0
Sygdom er hver mands	-

FIGUR 1:

Fordelingen af de 751 rigtige elevsvar -
på de enkelte ordsprog og sloganer

og rytme til let at blive husket. - "Højt at flyve" og "Lille og vågen" bruges sikkert også tit om børns leg og dagligdag.

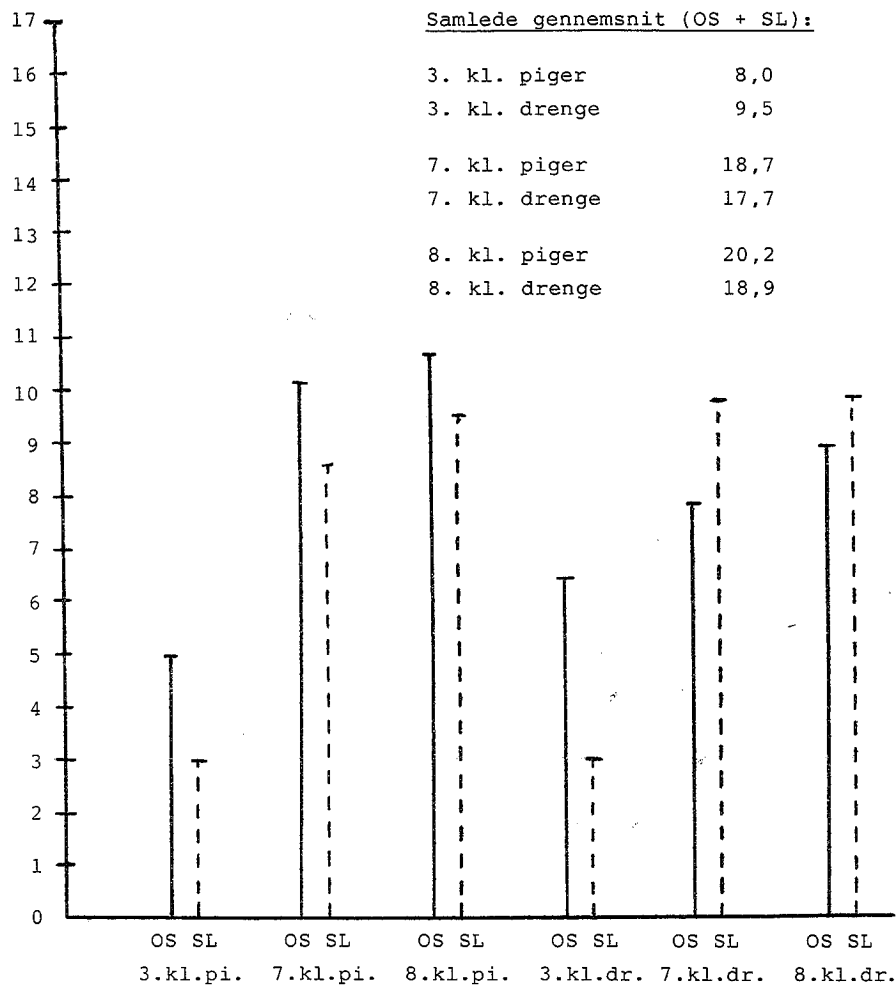
Scoringerne for flere af de andre fyndord kunne foreløbigt forklares ud fra andre hypoteser og gæt. (Især kan det være spændende at udrede sammenklumpningen af 4 ordsprog og hele 6 sloganer på scorerne 27-29). Adskillige forklaringer kunne tænkes. Men 'eksponeringsintensitet' og 'fynd' måtte indgå som nøgledimensioner.

Det beskedne antal forsøgspersoner (42) tillader ikke rigtig detailanalyser. Den statistiske bærekraft svinder hurtigt hen. Men med henblik på senere undersøgelser kan der peges på nogle mulige forskelle i drenges og pigers tilegnelse af sloganer og af ordsprog. Med alle forbehold over for tallene for 3. klassetrin, kan der helt tentativt opridses denne skitse af et tilegnelsesmønster:

Børnene tilegner sig frem til og i de første skoleår et ret lille antal fyndord - dog lidt flere ordsprog end sloganer. Efterhånden som de på skilte og plakater, i aviser, børne-/ungdomsblade og reklamefilm støder på sloganer, indlærer børnene flere af disse, - sådan at drengene og pigerne på 7.-8. klassetrin kender cirka lige mange fyndord, totalt set (pigerne måske lidt flere). Men 7.-8. klasses pigerne behersker ordsprogsgruppen bedre end drengene. Til gengæld kender drengene lidt flere sloganer end pigerne gør.

Disse forhold kan (stadig med store forbehold over for 3. kl.-tallene) anskueliggøres med det følgende diagram over de undersøgte børns rigtige svar ved udfyldningsopgaven. (Figur 2, på næste side).

Forskellene mellem drenges og pigers slogankendskab i 14-15 års alderen, har en erfaren dansklærer over for mig villet forklare med forskellige biografvaner hos de unge: Drengene

F I G U R 2:

Gennemsnitsantallet af rigtige elevsvar
for drenge og piger på de tre klassetrin

går i biografen for at se film ... - pigerne for, indtil selve handlingen begynder, at notere sig hvilke og hvor tiltrækkende drenge de er omgivet af?!

Hvad der end ligger bag: Fyndordenes tilegnelses- og indlæringsveje kunne det være interessant at få kortlagt i de nærmeste år.

De forkerte svar, og alle forvekslingerne ved udfyldningsopgaven, er et kapitel for sig. Ikke blot er de morsomme, forvekslingerne. Men flere af dem er sandere end normalvarianten. Og de fortæller en del om hvordan vi husker og associerer, om vore semantiske bundter og knipper.

Umiddelbart slående er det også at (især 7. og 8. klasser) eleverne træffer den grammatiske rammes mulighed med stor sikkerhed. Ved nr. 12 er de "forkerte" gæt således: "Man må tage det sure med det gode |5x| / glade / lange / stærke / tørre". Altså adjektiver med bestemtheds morfem. Tilsvarende i nr. 21 hvor fejl gættene også alle passer den givne grammatiske ramme: "Højt at flyve, dybt at dykke / synke / svømme". Og i (det statistisk udeladte) nr. 29 passer fejl buddene også enhedstryk-forbindelser med verbet bruge: "Ni ud af ti filmstjerner bruger Rexona |4x| / briller |2x| / Tampax |2x| / paryk |2x| / deo / parfume / spray / sprit / sminke / triks |!|". Og bortset fra pronomenet noget, gættes der også i nr. 37 på grammatisk rigtige former (subst., best., ent.): "Spaghetten får et chok, hvis vandet |3x| / ketchuppen |2x| / kødet |2x| / noget |2x| / skeen |2x| / kødsovsen / sovsen mangler".

Synonymi- og identitetsmekanismer viser sig ved de følgende gæt eller fejlhuskninger. Nr. 4: "Tiden læger alle tider". Nr. 7: "Hva'behar - hvad si'r du?" eller "Hva'behar - hvad for noget?" Nr. 11: "Selvgjort er godt gjort |4x| / gjort |2x| / selvgjort |2x| / nemt gjort / ugjort |?!|". Nr. 32: "Hver ting til sin ting".

Beslægtet hermed er naturligvis fejludfyldninger med navnet på et naboprodukt, eller med produkt-appellativet: Nr. 8 "Stimorol - en lang smag til en lang dag". Nr. 18 "DSB rejs og vær glad". Nr. 20 "Tuborg |3x| / øl er ikke det værste vi har". (Plus andre eksempler).

I flere tilfælde fremkommer der ved fejludfyldningen (som nævnt) udsagn af muligt højere sandhedsgrad end normalvariantens: Nr. 3 "Tyv tror hver mand er Politiet / lyver / sover". Nr. 23 "Penge / Man bevare Danmark!" Nr. 24 "Man skal aldrig sige nej tak / fanden". Nr. 33 "Sygdom er hver mands fjende |2x| / uheld / skæbne".

En særlig interessant blandingstype optræder med "Eblet falder ikke langt fra familien" (nr. 15). I det tilfælde har eleven tydeligvis sammenblandet en parafrases og originalens ordsæt.

Mentale bindinger og andre associationsmønstre viser sig i nr. 28 "Natten er sort som kul |12x...|". Og i de tankebanede udfyldninger af Gajol-sloganet; nr. 16: "Det danske vejr er sommer- |5x| / solskins- |3x| / dejligt |2x| / godt |2x| / forandert |!| / lorte- / regn- / torden-vejr". 'Høflighed' synes tidens unge knap at have hørt tale om - men det bliver dog til (i nr. 35) at "Julene / Julen varer længe koster ingen penge". Og man aner lamettaen op til "Træets grønne Top". Næsten uimodståeligt er vel 3. classes pigens påhit at "Skoleskemaer koster ingen penge" (fra videooptagelserne).

- Med Værløse-optagelserne og -timerne er "fyndordenes pædagogik" endnu langt fra at være beskrevet. Men aktiviteterne i Værløse og Nykøbing Sj. har været begyndelser som jeg regner med at fortsætte i det næste par år. Derved kan der måske bidrages til at gøre eleverne bevidste om disse - foranderlige og væsentlige - indslag i vores mundtlige kul-

tur. Og med lærerne på DLH bliver det nu lidt lettere, ud fra videogrammerne, at få en fuldstændig og nuanceret diskussion om elevers mundtlige sprogdydelse: i samtale, oplæsning, udlægning og fortælling.

"MAN BEVARE DANMARK!"